Namn och samhälle 30

Katharina och namnen

Vänskrift till Katharina Leibring
på 60-årsdagen den 20 januari 2018

Redigerad av Leila Mattfolk & Kristina Neumüller (huvudred.),
Josefin Devine, Elin Pihl, Lennart Ryman & Annette C. Torensjö

Uppsala 2018

Utgiven i samarbete med Institutet för språk och folkminnen och Ortnamnssällskapet i Uppsala.

Abstract

Katharina och namnen. Vänskrift till Katharina Leibring den 20 januari 2018. (Katharina and the names. Festschrift for Katharina Leibring on January 20, 2018.) Edited by Leila Mattfolk & Kristina Neumüller (main eds.), Josefin Devine, Elin Pihl, Lennart Ryman & Annette C. Torensjö. *Namn och samhälle 30*. Uppsala 2018. 267 pp. ISBN 978-91-506-2674-2.

The present volume consists of 42 articles celebrating the sixtieth birthday of Katharina Leibring of the Department of Onomastics at the Institute for Language and Folklore (Institutet för språk och folkminnen) in Uppsala. Seventeen of the articles deal with personal names, and five of these are concerned with different aspects of the name *Katarina*. The name *Katarina* is also the focus of an article dealing with ship names. Eight articles concentrate on different aspects of place names, and seven articles deal with names, designations and descriptions for various kinds of animals. Commercial names are the focus in four articles and names in fiction in two. One article is concerned with ghost riders as a motif in Eddic poetry and medieval ballads, and a further article deals with dialectal words used in herding calls. Finally, one article is concerned with folkloristic beliefs about how to predict the future from the behaviour of cows.

Keywords: animal names, bynames, cattle names, commercial names, dialectology, field-names, folklore, given names, good place-name practice, hydronyms, literary onomastics, name planning, name usage, nature names, onomastics, personal names, place-name advisory board, place-names, runology, settlement names, ship names, surnames, urban names.

Omslag: Teckning av Carin Leibring Svedjedal

© Författarna 2018

ISSN 0237-5417
ISBN 978-91-506-2674-2

Tryckt av DanagårdLiTHO AB, Ödeshög 2018

Älgen – skogens konung i flera bemärkelser?

Av Josefin Devine

> Här inne bland de döende träden stod Gråfäll och väntade på Karr. Men han var inte ensam, utan bredvid honom stodo fyra gamla älgar, som voro de mest ansedda i skogen. Karr kände dem. Det var Krokrygg, som var en liten älg, men hade större puckel än någon annan, Hornkrone, som var den ståtligaste av älgfolket, Strävmane med den täta pälsen, och en gammal och högbent en, som hette Storstarke och hade varit förfärligt hetsig och stridslysten ända tills han vid sista höstjakten hade fått en kula i låret. (Lagerlöf 1906–07 kap. 22)

I Selma Lagerlöfs saga om Nils Holgersson figurerar ovan nämnda fem älgar, ampert beskrivna genom sina namn. Protagonisten Gråfäll är så kallad eftersom han var så liten och ynklig att den skogvaktare som räddat hans liv inte tyckte att han förtjänade ett bättre namn. Älgnamnen syftar här på utseende och egenskaper hos djuren – ett sätt vi tidigare har använt oss av när vi namngett våra tamdjur – men dessa namn har mycket få paralleller i dagens älgnamnsflora.

Människan och älgen

Både arkeologiska fynd och textkällor bekräftar att älgen har fascinerat oss under alla tider. Ylva Sjöstrand (2011) ägnar en hel avhandling åt stenåldersmänniskans förhållande till älgen i Mellannorrland, efter att i inledningen ha poängterat att älgen är en gemensam nämnare mellan de tre olika typer av forntida, stationära anläggningar som finns, nämligen fångstgropar, hällbilder och skärvstensvallar (s. 15). Älgar nämns i texter från områden där de inte, ens för mycket länge sedan, varit vilt levande – till och med av antika författare som Caesar, även om texten inte ger prov på några ingående kunskaper (De bello Gallico VI, se t.ex. Harrison 2017). Olika aspekter av älgjakt förekommer naturligt nog i många uppteckningar från älgtäta områden. I Abraham Hülphers beskrivningar över Norrland (1775 s. 231) uttrycker författaren sin oro över tjuvjakt och »det olofliga fällande, som sker af skid-löpare i förbuden tid, särdeles, då stark skare eller hård snö är, emedan desse wackra Djur, då aldrig få någon frid och derigenom aldeles utrotas». Sporadisk förekomst av tama älgar förekommer långt tillbaka i tiden, och flera kända exempel presenteras t.ex. i Otterberg 2008 s. 575 ff. I Uppland lever fortfarande minnet av älgen Stolta från Älvkarleby som vid 1900-talets början drog både vagn och släde, och en gång framgångsrikt tävlade mot riktiga travhästar (Upplandsmuseet, ID-nr RR0413; RR0414).

För att belysa ytterligare en aspekt av relationen mellan människa och älg ska på följande sidor presenteras en kartläggning av namngivningen av älgar i Sverige. Materialet utgörs av ett 530 djur stort avelsregister och innehåller namn på och relationer mellan de älgar som levt i hägn tillhörande Föreningen Sveriges älgparker mellan 1995 och 2015. Det finns oftast inga antecknade motiveringar till namngivningen, däremot framgår i registret bland annat var älgen hör hemma och namnen på föräldrarna. Älgnamnen kommer här att benämnas som *alkeonymer* och bör sammanhållas med termen *alkeonomastikon* för älgnamnsförrådet i stort.

Skogens konung och det fornnordiska arvet

En tidig hypotes för denna studie var att folkloristiska föreställningar om älgen påverkat namngivningen och att skogens konungar döpts i rojalistisk anda – något som inte kan beläggas i större skala. Många av älgarna delar förvisso namn med diverse historiska eller nutida nordiska kungligheter som *Harald*, *Astrid* eller *Karl*, men det är svårt att motivera en klassificering av dessa som »kungliga» när de samtidigt är så vanliga i andra kretsar. Något säkrare koppling blir det med ett så ovanligt namn som *Mettemarit*, och tydligt rojalistiskt är det appellativiska älgnamnet *Lillprins*. Den mest uppenbart kungliga kopplingen är de två älgar som döptes till *Viktoria* och *Daniel*, för att sedan flytta till en älgpark i Ockelbo, där de fick flera kalvar tillsammans (varav en kallad *Sessan*).

En del av namnen har koppling till fornnordisk mytologi, vilket synliggör ett tankemönster kring älgen som ett djur intimt förknippat med just Norden. Namngivning i enlighet med detta tankemönster skulle dessutom kunna förstärkas av kommersiella syften, alltså ett medvetet sätt att markera och marknadsföra sin egen verksamhet som något genuint skandinaviskt och exotiskt för utländska besökare. Runt hälften av parkerna har älgar med fornnordiska namn, men även här finns det svårigheter med klassificeringen då flera av dessa namn är så vanliga idag att man inte nödvändigtvis tänker primärt på mytologin vid namngivning. *Freja* har över 6 000 mänskliga bärare i Sverige, *Saga* över 14 000 och *Signe* över 19 000 (SCB Namnsök). Vissa namn är dock fortfarande så ovanliga att jag tror namngivaren har velat framhäva älgens starka koppling till Norden, t.ex. *Hnoss*, *Ask* och *Balder*.

Namn innehållande eller anspelande på rena dialektord för älg, som t.ex. *brind*(*e*) eller *brinn* (från Dalarna, Härjedalen, Jämtland, se Rietz 1867 sp. 52b) saknas i materialet. Några få noaord för älg är kända, som *Grålle*, *Långskank* och *Långben* (Fridell och Svanberg 2007 s. 122) men inte heller dessa förekommer i mitt material.

Parnamn och namngivningsmönster

Många av kalvarna får samhöriga namn inspirerade av klassiska duor[1]. Populärkultur har inspirerat till *Piff* och *Puff*, *Knoll* och *Tott*, samt *Luke* och *Leia*. Vissa syskon har fått namn med större fonologisk överensstämmelse, t.ex. *Julle* och *Jullan* eller *Fabbe* och *Fabbina.* Parnamn är ett tydligt mönster i namngivningen av kalvar, och de inkluderar även ofta en portion humor, som t.ex. *Filip* och *Fredrik* (från TV-radarparet i t.ex. På spåret) eller tjurkalvarna *Michael* och *Jackson*.

Det finns exempel på traditionella namngivningsmönster som uppkallelse, variation och allitteration som manifesterar älgarnas släktskap med varandra. De ovan nämna syskonen *Fabbe* och *Fabbina* för båda vidare en namnled från mamman *Fabiola*. Älgen *Gustav* delar namn med sin pappa medan *Moltas jr* delar namn med sin morfar *Moltas*. Ett par gånger har återanvändning av ett namn skett när en älg dött, t.ex. namnet *Rut* som används både 2009 och 2014 på samma gård.

Allitteration i namn på hel- och halvsyskon kan ibland bero på en namngivningspolicy hos den specifika älgparken – i vissa fall får kalvarna alltid namn på en specifik bokstav ett visst år. Flera parker tar också allmänheten till hjälp när det gäller att komma på namn, via t.ex. radio och sociala medier. I maj 2017 efterfrågades namnförslag till två tjurkalvar via Facebook; namnen skulle börja på R. De drygt 400 kommentarerna var fulla av motiveringar till de olika förslagen och gav en intressant inblick i hur människor tänker kring älgnamn. Flera olika ordvitsar föreslogs, och både det kungliga och det fornnordiska temat nämndes, liksom uppkallelse efter andra mytiska figurer som Romulus och Remus. Populärkultur spelade en stor roll, och både namn från Harry Potter och Pokémon föreslogs. Vissa motiverade sina förslag med att namnen skulle passa bra ihop med älgmammans, medan andra inspirerats av olika perioder i svensk historia och föreslog t.ex. soldatnamn som *Rapp* och *Rask* eller namngivning efter fotbollsspelarna *Ralf* och *Roland*.[2] De oftast återkommande förslagen hade dock båda koppling till SVT-produktioner under 1980- och 1990-talet, nämligen *Roy* och *Roger* samt *Ronny* och *Ragge*. Namnförslagen speglade förstås tankemönster och åsikter hos den målgrupp som använder Facebook och inte hos hela befolkningen.

Lars-Krister men inte *Bullwinkle*

I materialet finns en del roliga exempel på uppkallelse efter kända personer eller litterära figurer, vissa med tydligt lokala och tidsmässiga kopplingar. Älgen *Lars-Krister* föddes 2008 på en älgpark i närheten av Älvdalen, där dansbandet Larz-Kristerz bildades 2001. Samma år som Lars-Krister föddes vann bandet tv-programmet Dansbandskampen och blev rikskändisar. Och *Arnljot* är ett passande namn på en älg från Jämtland, där ett drama om Arnljot uppförs

[1] Här används termen *parnamn* för detta fenomen. Kalvarna som kommer i par är alltid födda samma år och i samma park, men inte alltid av samma föräldrar.

[2] Ralf Edström och Roland Sandberg, anfallsduo i Åtvidabergs FF och i landslaget på 1970-talet.

varje år baserat på Olav den heliges saga och slaget vid Stiklestad. Några amerikanska filmhjältar har smugit sig in (*Rambo*, *Rocky*), samt bland annat en världskänd fotbollsspelare (*Zlatan*) och en av de svenska gladiatorerna (*Izor*).

Fiktiva, välkända älgar som Skutt[3] och Bullwinkle[4] har inte gett avtryck i materialet. Älgnamn hämtade ur annan barnlitteratur, som t.ex. *Konga älg* i Farmorsresan (Unnerstad 1956) eller *Ensenell* ur Ensenell – en saga om en älg (Magnusson 1985), finns inte heller representerade. En av Sveriges mest kända fiktiva älgar har dock flera namnar i mitt material: seriefiguren *Hälge*. Det är dock svårt att avgöra om Hälge varit en inspirationskälla eller om namnet använts orelaterat till denne. Även andra namngivare har dragit nytta av samma princip och ordvitsat på *älg*. Oftast resulterar detta i nyskapande stavningar med *ä*, ibland med inskottskonsonanten *g* (*Hälga*, *Älliot*, *Älla*, *Älgvira*), men även amerikanska ordvitsar som *Mooserella*. Ytterst få namn framstår som beskrivande: *Gråben* och *Fina*, möjligen *Krabaten*.

Namnlös men inte könlös

»Ett utmärkande drag i namnförrådet [av konamn] är den höga andelen personnamn. Denna före 1800-talets mitt ganska ovanliga djurnamnskategori är dominerande i samtliga svenska raser idag» (Leibring 2000 s. 441). Det stämmer ganska bra med älgnamnsmaterialet; det är en ganska liten del av namnen i registret som inte vore acceptabla som personnamn i Sverige idag. Nära förnamnen ligger en del alkeonymer med smeknamnskaraktär, t.ex. *Lillan*, *Gnusse* och *Smulan*. Dessutom finns några älgar som kallas vid ett efternamn: *Houdini*, *Massey*, *Zorn* och *Josefsson*. Det är dock en liten grupp älgar, men tillräckligt många för att nämnas, som inte bär ett vanligt mänskligt förnamn. I materialet förekommer nämligen några växtbeteckningar som namn: *Mossa*, *Mosippa* och *Klöver*.

En dryg tiondel av älgarna har inte fått namn alls, oftast för att de dött tidigt. De är i materialet bara omnämnda som tjurkalv eller kvigkalv. Det verkar dock ha kunnat gå flera veckor och ibland månader innan kalven fått ett namn, eftersom en del av de namnlösa dött året efter de föddes. Ibland finns noteringar om att dessa kalvar sålts vidare, antingen till annan park inom föreningen eller någonstans utomlands, och då kan vi anta att man inte brytt sig om att namnge dem.

Namnen är i hög grad könsmarkerade, antingen genom namngivning med traditionella personnamn förknippade med ett specifikt kön (*Nina*, *Måns*) eller t.ex. med ändelsevokalen *a* för kvigkalvar (*Mossa*, *Mosippa*). Få namn är helt könlösa och de tydligaste saknar även namnkaraktär: *R1* och *R2*.

Avslutning

Som tidigare nämnts har fiktiva älgar spelat en mycket marginell roll som namninspiratörer. Älgarna associeras istället till semantiska områden som

[3] I Sagan om älgtjuren Skutt och lilla prinsessan Tuvstarr av Helge Kjellin.
[4] Tecknad älg i amerikansk tv-serie från 1960-talet.

skog/natur eller fornnordisk mytologi, men framför allt till människor och mänsklig kultur. Många av dessa alkeonymer är hämtade direkt från antroponomastikonet, men användningen uppvisar en högre grad av lekfullhet och humor, inte bara i ordvitsarna utan även i namnparen. Man har inte heller dragit sig för att testa nya kombinationer och stavningar; bland alla *Erik*, *Ida* och *Klara* finns även en och annan *Moa-Lie* och *Amy-Linnea*, för att inte tala om *Zindy*. Även traditionella namngivningsmönster för antroponymer återfinns i alkeonymerna.

Källor

Fridell, Staffan & Svanberg, Ingvar, 2007: Däggdjur i svensk folklig tradition. Stockholm: Dialogos.

Harrison, Dick, 2017: Varför hade Julius Caesar så galna åsikter om älgar? I: Svenska Dagbladet. https://www.svd.se/varfor-hade-julius-caesar-sa-galna-asikter-om-algar (2017-03-03).

Hülphers, Abraham, 1775: Samlingar till en Beskrifning öfver Norrland. Andra samlingen om Jämtland. Västerås.

Lagerlöf, Selma, 1906–07: Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige [2 delar]. Stockholm: Bonnier.

Leibring, Katharina, 2000: *Sommargås* och *Stjärnberg*. Studier i svenska nötkreatursnamn. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 69.)

Magnusson, Gert, 1985: Ensenell. En saga om en älg. [S.I.]: Höpse.

Otterberg, Henrik (red.), 2008: Bernströms bestiarium. En djurens nordiska kulturhistoria. Stockholm: Atlantis.

Rietz, J. E., 1867: Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket. 1–2. Malmö, Köpenhamn, Leipzig & London.

SCB Namnsök = Statistiska centralbyråns söktjänst för personnamn. www.scb.se/namnsok (2017-06-12).

Sjöstrand, Ylva, 2011: Med älgen i huvudrollen. Stockholm: Stockholms universitet. (Stockholm studies in archaeology 55.)

Unnerstad, Edith, 1956: Farmorsresan. Stockholm: Rabén och Sjögren.

Upplandsmuseets samlingar. https://digitaltmuseum.se/owners/S-UM. Söksträng: Stolta.